

VIOREL ACHIM

O intervenție a reginei-mame Elena pentru repatrierea unei femei de origine romă deportată în Transnistria

Abstract

In November 1942, the Queen Mother Elena appealed to Mihai Antonescu, vice-president of the Council of Ministers, for the repatriation of a woman of Roma origin who had been deported to Transnistria. This was not an isolated gesture of the Queen Mother. She was involved in saving the Jews between 1941 and 1944 and for her efforts she was granted the title of „Righteous among the Nations”. The Queen Mother also intervened in favor of the deported Roma.

This article follows not only the Queen Mother’s intervention in favor of Eva Iancu Stoica, from Sebeș, Alba County, but also the story of this woman who, in many respects, is illustrative for the destiny of many of the more than 25.000 Roma deported to Transnistria. She was among the few Roma who left voluntarily for Transnistria, but in the deportation place she went through the same experiences as most deportees. Unfortunately, the intervention of the Queen Mother in her favor was not successful, because Eva Iancu Stoica died before the operation of repatriation began.

În acest articol ne vom ocupa de o intervenție a reginei-mame Elena în sprijinul unei femei de origine romă care a fost deportată în Transnistria în toamna anului 1942. Am luat acest caz și pentru că dorim să scoatem în evidență un gest al reginei-mame Elena, care s-a adăugat altor demersuri similare pe care ea le-a făcut în acei ani în sprijinul unor oameni aflați în primejdie; și pentru că povestea femeii de origine romă este, sub unele aspecte, ilustrativă pentru destinul multora dintre cei peste 25.000 de romi deportați în Transnistria la ordinul mareșalului Ion Antonescu¹.

Cercetarea Holocaustului din România a ajuns într-un stadiu în care este necesar să fie studiată atitudinea populației față de politicile de discriminare și de persecuție la adresa unor minorități pe care le-a practicat guvernul Antonescu în anii 1940-1944. În istoriografia Holocaustului pe plan mondial există de multă

¹ În legătură cu deportarea romilor în Transnistria s-au publicat mai multe studii și articole; vezi îndeosebi Viorel Achim, “Deportarea țiganilor în Transnistria”, studiu introductiv la *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*. Culegere întocmită, cu Studiu Introductiv, de Viorel Achim. Vol. I-II. București: Editura Enciclopedică, 2004. vol. I, p. VII-XXII, unde în nota 1 este redată bibliografia cvasi-completă existentă în acel moment (în continuare: Achim, *Documente*). În ultimii ani s-au mai adăugat câteva titluri, cele mai recente fiind: *Tragedia romilor deportați în Transnistria 1942-1945. Mărturii și documente*, ed. Radu Ioanid, Michelle Kelso, Luminița Mihai Cioabă, Iași: Polirom, 2009; V. Achim, “Operațiunile de deportare a romilor în Transnistria. Situația din județul Timiș-Torontal, septembrie 1942”, în *Holocaust. Studii și cercetări*, I (2009), nr. 1, p. 29-39.

vreme preocupare pentru reliefa momentelor de solidaritate cu evreii și cu celelalte grupe de populație victime ale politicilor de discriminare și de distrugere. Problema reacției publicului, adică a celor care au fost martorii evenimentelor, fie de indiferență sau de acceptare pasivă, fie de participare la mecanismul represiv, fie de respingere a politicii autorităților sau chiar de ajutorare a persoanelor aflate în primejdie, se află acum în centrul atenției cercetătorilor Holocaustului. Credem că în cazul României Holocaustul nu poate fi înțeles cât de cât complet dacă nu e privit în contextul societății românești, incluzând aici și atitudinea populației majoritare față de evrei, romi și alte categorii de oameni afectate de politicile regimului Antonescu.

Dezvoltăm în acest articol o problemă pe care am abordat-o într-un studiu publicat în 2004, despre atitudinea populației românești față de deportarea romilor în Transnistria². Concluzia acelu studiu era că măsurile împotriva romilor luate de autoritățile antonesciene nu s-au bucurat de sprijinul populației. Cei mai mulți români nu au fost de acord cu deportarea romilor și au existat numeroase gesturi de solidaritate din partea populației cu romii din satul sau orașul respectiv, deportați sau care erau în pericol de a fi deportați, gesturi exprimate prin memorii în favoarea romilor deportați, pentru readucerea lor în țară, sau în favoarea romilor amenințați cu trimiterea la Bug, pentru exceptarea lor de la deportare. În ce privește liderii democrați, aceștia au protestat contra deportării romilor, exemplul cel mai elocvent fiind scrisoarea pe care Constantin I. C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, a adresat-o mareșalului Antonescu, la 16 septembrie 1942, în care critica în termeni duri deportarea³. Chiar în condițiile dictaturii, oamenii de diferite condiții sociale au știut să-și exprime, în cadrele de atunci, desigur, dezacordul față de politica guvernului.

Deportarea romilor în Transnistria a fost întrutotul opera guvernului Antonescu. Deportarea romilor a ținut de politica etnică a guvernului de la București, mai precis de preocuparea de a realiza omogenizarea etnică a țării. „Problema țiganilor” a fost o creație a guvernului Antonescu⁴. Politica față de romi a lui Antonescu nu a avut nimic de-a face cu atitudinea guvernelor anterioare, nu a venit în prelungirea unor preocupări mai vechi ale autorităților române. În perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial în România nu a existat o politică specială față de romi (țigani), iar raporturile între populația majoritară și aceștia erau bune, romii nu erau văzuți ca o „problemă”. Poziția populației românești față de deportarea romilor se explică, desigur, și prin aceste elemente ținând de istoria țării.

² V. Achim, “Atitudinea contemporanilor față de deportarea țiganilor în Transnistria”, în *România și Transnistria: Problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, coord. Viorel Achim și Constantin Iordachi, București: Curtea Veche, 2004, p. 201-233. Vezi și idem, “Țigani amenințați cu deportarea în Transnistria. Sprijinul țăranilor din Gorj (octombrie 1942)”, în *Revista Istorică*, S.N., XVI (2005), nr. 5-6, p. 117-124; idem, “The Romanian Public Reaction to the Deportation of Gypsies to Transnistria”, în *The Roma – A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, ed. Roni Stauber & Raphael Vago, Budapest, New York: Central European University Press, 2007, p. 89-102.

³ Vezi V. Achim, “Atitudinea contemporanilor...”, p. 216-218.

⁴ Vezi V. Achim, „Deportarea țiganilor ...”, p. IX, XI-XII.

În studiile privitoare la Holocaustul din România este menționat în mai multe locuri numele reginei-mame Elena. Ea s-a implicat în acțiunile de salvare a evreilor în anii 1941-1944, iar în vara și toamna anului 1942 a condamnat planurile de deportare a evreilor români în lagărele din Polonia⁵. Regina-mamă a fost o personalitate exemplară în acele vremuri teribile și, pentru contribuția ei la salvarea evreilor români, Yad Vashem i-a acordat titlul de „Drept între Popoare”⁶.

Nu se cunoaște însă faptul că regina-mamă Elena a intervenit în favoarea unor romi deportați în Transnistria, și ei victime ale politicii guvernului Antonescu. În arhive există scrisori și memorii pe care unii romi amenințați cu deportarea sau oameni ale căror familii fuseseră deportate în Transnistria le-au adresat reginei-mame. Vom da câteva exemple, luate din documentele publicate până acum:

— În septembrie 1942, un grup de romi spoitori din orașul Giurgiu i-au cerut reginei-mame Elena să intervină pentru a nu fi deportați în Transnistria⁷. După deportările făcute în a doua decadă a lunii septembrie 1942, când romii sedentari considerați periculoși pentru ordinea publică au fost ridicați de la casele lor și deportați în Transnistria, exista teama că se va trece și la deportarea celorlalți romi. Spoitorii din Giurgiu s-au simțit în primejdie și s-au adresat reginei-mame. Petiția este semnată de 18 persoane.

— La 25 noiembrie 1942, Ioan Stoica, din satul Sirețel, comuna Lespezi, județul Baia, i-a cerut reginei-mame Elena aducerea în țară a părinților deportați în Transnistria⁸.

— La 18 mai 1943, o femeie din Iași, Elena Răducanu, i-a cerut reginei-mame Elena ca fiul ei, în vârstă de 18 ani, surdo-mut, deportat din greșală în Transnistria, să fie trimis acasă. Se spune în această scrisoare că petenta a mai făcut o cerere în această chestiune la mareșalul Ion Antonescu, în urma căreia s-a aprobat repatrierea, dar nici după cinci luni copilul nu a ajuns acasă⁹.

Există și alte petiții de acest fel, adresate reginei-mame, căreia i s-a cerut să vină în sprijinul unor romi deportați sau care se simțeau amenințați cu deportarea¹⁰.

⁵ Regina-mamă Elena și acțiunile ei în sprijinul evreilor sunt menționate, între altele, în Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, *Raport final*, ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași: Polirom, 2005, p. 220, 290, 293, 295, 307, 310-311.

⁶ *Ibidem*, p. 310-311.

⁷ Achim, *Documente*, vol. I, doc. 90, p. 141-142.

⁸ *Ibidem*, doc. 234, p. 348-349. Vezi mai jos comentariul din nota 21.

⁹ *Ibidem*, vol. II, doc. 391, p. 205.

¹⁰ De exemplu, la 30 octombrie 1942, la registratura Casei Regale a intrat o plângere a unei văduve de război din Pitești, Anastasia Burcea, adresată reginei-mame Elena, în care cerea readucerea în țară a unui fiu al ei, deportat împreună cu soția; ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne – Direcțiunea Administrației de Stat, dosar 465/1942, f. 78.. Tot la sfârșitul anului 1942, patru romi din Craiova – Gheorghe Părvu, Ileana Marin Ilie, Nicolae și Constantin Petre –, care trăiau cu teama că vor fi și ei deportați, au adresat reginei-mame o petiție, cerând să nu fi trimiși în viitor în Transnistria. Petiția este amintită în două documente, din 21 decembrie 1942 și 7 ianuarie 1943: Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Direcția Generală a Poliției (în continuare: GDP), dosar 195/1942, f. 119, 120.

Se pare că regina-mamă a fost – și este încă – prezentă în imaginarul colectiv al romilor. În documentele amintite mai sus regina-mamă Elena este văzută ca mamă a celor săraci. Spoitorii din Giurgiu o numeau, în septembrie 1942, „Regină și Mamă a celor săraci”¹¹. Elena Răducanu, din Iași, în mai 1943, i s-a adresat reginei-mame în calitatea acesteia de mamă¹². Fapt interesant, regina-mamă a rămas în memoria romilor supraviețuitori ai Transnistriei. În două interviuri publicate de Luminița Mihai Cioabă, supraviețuitorii spun că regina-mamă i-a salvat pe romi de la moarte. Reproducem un paragraf dintr-unul din aceste interviuri, unde se vorbește de „Valea Plângerii”, la Tridubi („Trei Dube”), un loc de deportare din județul Golta, în Transnistria: „Acolo se dăduse ordin să ne omoare. Atunci a venit Regina Maria (sic) cu avionul și se plimba deasupra noastră, a venit pentru că era suflarea României acolo și a umblat cu aeroplanul și s-a plimbat deasupra noastră și a dat ordin să ne țină acolo până la noi ordine și să nu ne împuște. Ne-au ținut acolo până în toamnă. Ea a dat ordin lui Antonescu, și Antonescu a dat ordin să nu fim împușcați.”¹³ Cel de-al doilea interviu, publicat sub titlul „Regina României și Rijina romilor” („Rigina” este numele femeii intervievate), spune cam același lucru, cu referire, se pare, la același moment în care se pregătea o execuție a romilor. Regina „a venit cu aeroplanul (în același loc, ceva mai sus, se vorbește însă de elicopter – *n.n., V.A.*) să nu ne împuște, ne vedea pe geam și făcea așa din mână, să nu ne împuște, să nu ne omoare...”¹⁴ Dincolo de rezolvarea într-o manieră de o naivitate simplă a unei chestiuni care ține de memoria colectivă, aceste mărturii par să confirme faptul că în imaginarul social al romilor Regina (numele ei nu este reținut corect) era un fel de protectoare a lor¹⁵.

Într-un interviu luat de Andrea Varga unui supraviețuitor al Transnistriei, anume Ioan Marin, din București, apare ideea că regina-mamă i-a apărat pe romi în fața planurilor lui Ion Antonescu: „Se auzise că a hotărât Antonescu să ne trimită pe toți [romii în Transnistria – *n.n., V.A.*], făcuse formalitățile, o serie întregă de demersuri, dar fără aprobarea majestății sale Mihai I și a mamei lui, Regina Elena. Mulți nu știu asta, pentru că sunt tineri și habar n-au ce s-a întâmplat și cine a fost pentru exterminarea noastră, și cine s-a împotrivit? S-a împotrivit regele Mihai I, n-a vrut să semneze aprobările. A spus clar: «Țigani sunt și buni, și răi, dar e un popor de oameni incuți, și fără cultură, fără pregătire, care nu știu să-și pună viața la punct, dar și ei sunt cetățeni ai acestei țări, și ei merg în război, ca atare nu

¹¹ „... apelăm la bunăvoința M. Voastre de Regină și Mamă a celor săraci, și rugăm să interveniți a fi lăsați pe loc, să ne găsească aici și copilașii[!] noștri, când se întorc de pe front sau când le vin extractele de decese”; vezi nota 7.

¹² „... mă închin în fața Măriei Voastre și cad la picioarele Măriei Voastre, a vă ruga dacă binevoiti ca în calitate de mamă ...”; vezi nota 9.

¹³ Luminița Mihai Cioabă, *Lacrimi rome. Romane asva*, București: Ro Media, 2006, p. 47, 49; interviul complet, la p. 33-59 (cu titlul „Valea Plângerii”, bilingv, în romaneș și română).

¹⁴ *Ibidem*, p. 224-225; interviul complet, la p. 219-245 („Regina României și Rijina romilor”, bilingv, romaneș și română).

¹⁵ Pasajele reproduse de noi au fost utilizate de Jean Ancel, “Tragedia romilor și tragedia evreilor din România: asemănări și deosebiri”, în Luminița Mihai Cioabă, *op. cit.*, p. 3-32, la p. 32. Facem observația că cele două persoane intervievate sunt din aceeași familie, ceea ce poate explica de ce ele împărtășesc aceleași amintiri legate de Transnistria.

trebuie să le plătim cu această monedă.» Asta am auzit că au fost spusele regelui Mihai I. N-am citit undeva, dar se auzea de la oameni, că și atunci erau oameni ca unchiul meu Constantin, care el a avut prieten pe Runcu Marinescu, ruda lui Alexianu. Și atuncea se duceau diverse zvonuri, diverse informații în rândurile ălor mulți și obidiți.”¹⁶ Paragraful citat se referă nu numai la regina-mamă, ci și la regele Mihai.

Romii pe care i-am amintit – ca de altfel și comunitățile din care ei făceau parte – au intuit corect poziția pe care a avut-o Casa Regală în ce privește planurile distructive ale mareșalului Antonescu cu privire la romi și evrei și care, deși fusese deprivată de orice putere politică reală în statul român, a căutat și, uneori, a și reușit să salveze oameni, în orice caz, a știut să prezerve interesele pe termen lung ale statului român, care erau acelea de a asigura condiții de existență pentru toți cetățenii.

Cererile pe care regina-mamă Elena le-a primit din partea romilor au fost trimise spre rezolvare organelor competente. Situațiile reclamate de romi la diferitele niveluri ale administrației ori chiar direct Conducătorului Statului, regelui sau reginei-mame, erau de regulă așa-numitele (în limbajul epocii) „abuzuri” făcute de autorități, în sensul că au existat persoane care au fost deportate fără să fi făcut parte din categoriile de romi pentru care mareșalul Antonescu a ordonat deportarea (romii nomazi, precum și romi sedentari cu cazier, fără ocupație etc.)¹⁷. A exista o anumită procedură administrativă care permitea investigarea fiecărui caz reclamat în parte și, acolo unde se constata că deportarea s-a făcut printr-un „abuz” din partea organelor de ordine, exista posibilitatea ca persoana în cauză să fie repatriată. O cerere primită de regina-mamă era înregistrată la Casa Regală și trimisă imediat la Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat. Ministerul declanșa o investigație în cazul respectiv. Trimitea cererea spre rezolvare la Inspectoratul General al Jandarmeriei sau la Direcția Generală a Poliției, în funcție de localitatea de domiciliu a persoanei (persoanelor) în cauză. De aici cererea ajungea la organele de ordine din județul și localitatea respectivă, care făceau o cercetare, concretizată într-un referat. Decizia finală, care putea fi repatrierea persoanei în cauză sau menținerea ei în Transnistria, aparținea însă Ministerului de Interne. Pe această cale au fost repatriate din Transnistria, între septembrie 1942 și sfârșitul anului 1943, aproximativ 2.000 de persoane, dintr-un total de 25.000 de deportați. Unele dintre aceste repatrieri au avut la bază petiții adresate regelui sau reginei-mame.

Cazul asupra căruia vom insista este o intervenție a reginei-mame la Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de Externe, cel care l-a secondat pe mareșalul Ion Antonescu la conducerea statului. Documentul este o notă dictată de Mihai Antonescu, la 26 noiembrie 1942, în biroul său, în felul notelor de serviciu pe care liderul român le întocmea după fiecare activitate avută, incluzând

¹⁶ Interviu publicat în *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*. Volum editat de Lucian Nastasă [și] Andrea Varga. Cluj[-Napoca]: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001, p. 593-615, paragraful citat, p. 604 (în continuare: *Țigani din România (1919-1944)*).

¹⁷ Pentru categoriile de romi deportate în Transnistria, vezi V. Achim, „Deportarea țiganilor...”, p. XII.

aici și întâlnirile pe care le avea cu persoane oficiale sau neoficiale, române sau străine. În nota din 26 noiembrie 1942, Mihai Antonescu ordonă ca soția unui soldat să fie adusă acasă din Transnistria. Mihai Antonescu arată aici că dă acest ordin la intervenția reginei-mame. Tot aici, el îl roagă pe directorul Institutului de Ortopedie, unde era internat soldatul, să-i aducă acestuia la cunoștință măsura luată. Pentru că documentul e scurt, îl reproducem în întregime: „D-l Vicepreședinte al Consiliului, Prof. Mihai Antonescu înștiințează pe soldatul Stoica Zoltan că M.S. Regina spunându-i că soția lui, Eva Iancu Stoica, din Sebeș-Alba, a fost trimisă în Transnistria pe când el își făcea datoria pe front, a dat imediat ordin ca soția lui să fie adusă acasă. / D-l Vicepreședinte al Consiliului roagă pe D-l Dr. Rădulescu, Directorul Institutului de Ortopedie să aducă la cunoștința soldatului Stoica Zoltan acest lucru, pentru ca soldatul care și-a făcut datoria pe front să știe că i se respectă familia și drepturile lui.”¹⁸

E vorba, așadar, de un soldat de origine romă, Zoltan Stoica, de loc din orașul Sebeș, internat într-un spital de ortopedie din București, care i-a cerut reginei-mame să intervină pentru aducerea în țară a soției sale. Cu siguranță că regina-mamă l-a găsit pe soldat în spital, într-una din dese vizite pe care ea le făcea răniților de război. Soldatul i-a prezentat atunci reginei-mame situația lui și a soției, deportată în Transnistria. Impresionată de acest caz, regina-mamă a intervenit apoi la Mihai Antonescu, cel mai probabil verbal.

Notăm faptul că nu a fost prima dată când acest soldat a cerut repatrierea soției sale. Un document din 14 octombrie 1942 îl arată pe soldatul Zoltan Stoica, din Batalionul 14 Vânători de Munte, invalid de război, cu piciorul stâng amputat, cu domiciliul în Sebeș-Alba, internat în spitalul Z.I. 327 ortopedic București, cerându-i mareșalului Antonescu repatrierea soției sale, Eva Stoica, deportată în Transnistria¹⁹. În urma acestei petiții s-a făcut o investigație. Poliția din Sebeș a stabilit că Eva Iancu, soția lui Zoltan Stoica, plecase de bunăvoie în Transnistria cu concubinul ei, Ion Stoica, zis Iobăgău²⁰. Aceasta într-o adresă către Direcția Generală a Poliției, din 19 noiembrie 1942, în care propunea ca Eva Iancu să fie menținută în Transnistria, odată ce a plecat acolo de bună voie. La sfârșitul lunii noiembrie 1942, când Zoltan Stoica a făcut apel la regina-mamă, desigur că el nu avea răspunsul la petiția adresată mareșalului Antonescu. Nu știa ce soartă a avut petiția sa și spera că regina-mamă va interveni personal pentru soția lui.

Deportarea familiei unui soldat care lupta pe front pare desigur greu de conceput, dacă ținem seama de efortul pe care îl făcea atunci țara pentru susținerea războiului și de sprijinul pe care guvernul îl acorda, sub diferite forme, familiilor soldaților mobilizați sau mobilizabili. Au fost însă relativ numeroase cazurile în care a fost deportată în Transnistria familia unui soldat de origine romă care lupta pe front sau care era mobilizat în interiorul țării. L-am amintit mai sus pe soldatul Ioan Stoica, din județul Baia, care a reclamat faptul că părinții săi au fost deportați

¹⁸ Documentul a fost publicat în culegerea din 2004: Achim, *Documente*, vol. I, doc. 235, p. 349-350.

¹⁹ *Țigani din România (1919-1944)*, doc. 237, p. 440.

²⁰ *Ibidem*, nota 1.

în Transnistria pe când el se afla pe front²¹. În total, au fost câteva sute de persoane în această situație – adică romi deportați în Transnistria, membri ai familiilor unor soldați în armata română. Au fost abuzuri făcute de autoritățile jandarmerești și polițienești locale, cele care au pus în practică ordinul de deportare, pentru că dispozițiile de la centru privitoare la deportarea unor categorii de romi sedentari prevedeau expres că sunt scutite de la deportare familiile elementelor militare – fie că e vorba de soldați din armată, fie de bărbați din categoria mobilizabililor. Atunci când s-au constatat astfel de cazuri, s-a dat ordin de reparare a situației, prin repatrierea persoanelor în cauză, desigur, după ce s-a făcut o investigație pentru fiecare caz în parte. Ministerul de Interne a acordat aprobări individuale pentru repatrierea respectivelor familii²². Între cei 1.261 de romi deportați care au primit aviz favorabil de repatriere²³, în urma investigației de amploare făcută în decembrie 1942 în taberele de țigani din Transnistria, urmată de cercetarea fiecărui caz de către poliția sau jandameria din țară, s-au aflat și familiile soldaților. Birocrația românească a fost pusă astfel la grea încercare. Situația a devenit și mai complicată atunci când soldați de origine romă, unii dintre ei sosiți direct de pe front, și chiar invalizi de război s-au deplasat în Transnistria pentru a-și aduce în țară soția, copiii sau părinții; ei s-au prezentat la Guvernământul Transnistriei și au cerut repatrierea familiilor lor²⁴. Foarte probabil, situațiile de acest fel au avut un rol în decizia de suspendare a deportărilor de romi în Transnistria, luată în ședința Consiliului de Miniștri din 13 octombrie 1942²⁵.

Revenind la Eva Iancu Stoica, pentru care regina-mamă a intervenit la Mihai Antonescu, această femeie s-a aflat în rândul romilor din orașul Sebeș deportați în Transnistria. Din Sebeș au fost deportați, în septembrie 1942, 62 de romi. Ei au fost îmbarcați în trenul special de evacuare E 6, în gara Alba Iulia, în data de 13 septembrie acel an. Lista întocmită de Inspectoratul Regional de Poliție Alba Iulia la îmbarcarea în tren, cu romii deportați din zona sa de jurisdicție²⁶, cuprinde, la pozițiile 152-212, persoanele din orașul Sebeș pe care poliția locală le-a propus pentru „evacuare” și care au și fost îmbarcate în tren. Sunt 61 de persoane în această situație. Pe lista inițială de deportare, întocmită de Comisariatul de Poliție Sebeș, fuseseră trecute 62 de persoane, dar una dintre ele nu s-a prezentat la gară și astfel nu a putut fi îmbarcată. Mai este însă o persoană din Sebeș îmbarcată în trenul E 6, anume Eva Iancu, care era soția soldatului Zoltan Stoica, cel pentru

²¹ De notat că au fost deportați nu părinții soldatului, ci socrii lui. Cf. referatelor cu rezultatul investigației, întocmite de Legiunea de Jandarmi Baia: ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 59/1942, f. 270, 273.

²² Pentru chestiunea deportării și repatrierii membrilor de familie ai soldaților țigani, vezi Achim, *Documente*, vol. I, doc. 203, doc. 211, doc. 221.

²³ *Ibidem*, vol. II, doc. 306, p. 107-108.

²⁴ Vezi în acest sens un act de la Guvernământul Transnistriei, din 9 octombrie 1942: *ibidem*, vol. I, doc. 180, p. 271-272.

²⁵ La 13 octombrie 1942, Consiliul de Miniștri a hotărât să suspende deportările (de evrei și de romi) în Transnistria, iar la 14 octombrie Ministerul de Interne a comunicat această decizie Inspectoratului General al Jandarmeriei: *ibidem*, doc. 189, p. 286-287.

²⁶ Lista romilor din raza Inspectoratului Regional de Poliție Alba Iulia, întocmită la 12 septembrie 1942: ANIC, fond DGP, dosar 186/1942, f. 111-123; la f. 113-114, lista romilor deportați din orașul Sebeș.

care regina-mamă a intervenit la Mihai Antonescu. Eva Iancu este trecută în partea de jos a listei, la poziția 221, pentru că a constituit un caz special. Ea nu fusese planificată pentru deportare, întrucât nu făcea parte din categoriile de romi care, conform ordinelor, urmau să facă obiectul „evacuării” la Bug. În consecință, ea nu figurează pe lista inițială de deportare²⁷. Lista întocmită în ziua de 13 septembrie 1942, la îmbarcarea romilor în tren, precizează că Eva Iancu a plecat benevol în Transnistria. Faptul că pe lista de deportare Eva apare cu numele de fată, sugerează faptul că ea nu a avut asupra ei certificatul de căsătorie. Ea și-a dat numele de fată și, desigur, a ascuns faptul că era soția unui soldat.

Urcarea ei în tren se pare că a fost facilitată de faptul că unul dintre romii din Sebeș trecut pe lista de deportare nu a fost de găsit în acea zi. Femeia de care vorbim a completat numai bine acest gol și în felul acesta Inspectoratul de Jandarmi Alba Iulia a putut raporta Inspectoratului General al Jandarmeriei că a evacuat numărul de persoane planificat.

Pe listă deportaților mai este o persoană cu numele de familie Iancu, anume Iancu Anița zisă Pițiriga (la poziția 184). Aceasta era sora Evei Iancu²⁸. De asemenea, pe listă apare și Ion Stoica, zis Iobăgău, bărbatul pentru care se pare că a plecat Eva Stoica în Transnistria.

Au fost destule situațiile de acest fel, în care o persoană a plecat benevol în Transnistria. În unele rapoarte întocmite de ofițerii care au condus operațiunea de îmbarcare în trenurile speciale se spune că în gară s-au prezentat persoane care au cerut să plece și ele la Bug, deși nu figurau pe lista celor propuși pentru deportare. În unele locuri, ofițerii au dat curs acestor cereri și au inclus aceste persoane pe lista celor care au plecat în Transnistria. Îmbarcarea persoanelor din această categorie s-a făcut sub semnătură proprie, eventual în baza unei declarații sau a unui proces-verbal încheiat în gară, care a fost anexat(ă) la lista de deportare. Astfel de cazuri s-au petrecut mai ales acolo unde la apelul care a precedat urcarea în vagoane s-a constatat că unele persoane de pe lista de deportare erau absente. În alte cazuri, nu s-a acceptat îmbarcarea unor persoane din afara listei inițiale și, în aceste situații, au fost romi care au urcat clandestin în trenul cu destinația Transnistria. Și după încheierea operațiunilor de deportare, în septembrie și octombrie 1942 pe adresa autorităților au fost trimise cereri din partea unor romi prin care se solicita aprobare pentru plecarea în Transnistria²⁹. Motivele pentru care oamenii au cerut să plece în Transnistria au fost mai multe, cel mai important fiind acela că ei nu voiau să fie separați de familie; decât să rămână singuri, preferau să fie luați și ei. Un rol l-a jucat și un zvon care a circulat atunci în rândul romilor, că, odată ajunși în Transnistria, ei vor fi împroprietăriți cu pământ³⁰. În cazul Evei Iancu, motivul plecării îl știm din raportul pe care l-a întocmit Poliția Sebeș în noiembrie 1942: ea voia să plece cu concubinul ei, care era pe lista de deportare.

²⁷ Lista cu romii din raza Inspectoratului Regional de Poliție Alba Iulia: ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 126/1942, f. 378-382; la f. 381-382, poziția 152-213, romii din Sebeș.

²⁸ Dovada acestei relații de rudenie o vom arăta ceva mai jos, paragraful cu notele 32-35.

²⁹ Câteva cazuri de acest fel, în ANIC, fond DGP, dosar 190/1942, f. 48-49, 54-56, 58-59.

³⁰ V. Achim, „Deportarea țiganilor ...”, p. XII-XIII.

În nota din 26 noiembrie 1942 se spune că Mihai Antonescu a dat ordin ca soția soldatului Zoltan Stoica să fie adusă acasă din Transnistria. Presupunem că Mihai Antonescu a dat un ordin în acest sens Ministerului de Interne. A urmat probabil o investigație făcută în țară și în Transnistria, la capătul căreia soția soldatului ar fi trebuit să fie repatriată. Nu am urmărit mersul acestei investigații. E foarte probabil ca în arhive să se găsească acte ținând de aceasta.

Au existat situații similare, în care un soldat rănit aflat în spital a cerut repatrierea soției, care a plecat de bună voie în Transnistria. Un caz a fost chiar la spitalul unde a stat Zoltan Stoica, spitalul Z.I. 327 ortopedic din București. Soldatul Ioan Nicolae, coleg de suferință cu camaradul său din Sebeș, a cerut să-i fie repatriată soția. Modul în care s-a finalizat acest caz este arătat într-un act din 15 decembrie 1942, o adresă a Ministerului de Interne, Direcțiunea Administrației de Stat către Prefectura Poliției Capitalei. Este, de fapt, adresa de însoțire a dosarului privitor la cererea soldatului. Ordinul în rezoluție al Ministrului Subsecretar de Stat, general de corp de armată C. Z. Vasiliu, ordin transmis prin acest act, cere comisariatului de poliție respectiv să trimită un agent la spital, să-i arate soldatului că soția sa a plecat de bună voie în Transnistria și să-l întrebe dacă își menține cererea; dacă da, atunci autoritățile se obligă să o aducă înapoi³¹. În acest fel se va fi procedat și cu cererea soldatului Zoltan Stoica.

Cunoaștem însă cum s-a încheiat cazul lui Zoltan Stoica datorită unei alte investigații, care a avut ca obiect repatrierea aceleiași persoane. O investigație declanșată, de această dată, de o cerere a cumnatului acestui soldat.

Pentru repatrierea Evei Iancu Stoica a intervenit și fratele ei, soldatul Gheorghe Iancu, care era mobilizat la Compania 37 Poliție din cadrul Diviziei I Munte. În perioada sărbătorilor de iarnă 1942-1943, soldatul Gheorghe Iancu, originar din Sebeș, s-a deplasat în Transnistria și a cerut guvernatorului acestei provincii repatrierea surorilor sale, deportate în Transnistria. Reproducem din această petiție: „Fiind în delegație (concediu, permisie – *n.n.*, *V.A.*) și spunându-mi vecinii și oamenii din sat că surorile mele au fost ridicate și evacuate în Transnistria de către poliția respectivă a orașului Sebeș, Jud. Alba Iulia. Familia mea se compune din tot ce am mai scump și tot sprijinul meu cât și al bătrânilor mei bătrâni: / Anuța Iancu în etate de 20 ani / Eva Iancu în etate de 18 ani. / Cu lacrimi în ochi rog, Domnule Guvernator, făcând serviciu militar pentru țară de 5 ani neîntrerupți, rog, Domnule Guvernator, a dispune organelor de drept a dispune trimiterea foilor de drum la surorile mele, pentru a fi reîntoarse în Țară.”³² Petiția a fost înregistrată la Guvernământul Transnistriei la 8 ianuarie 1943, dar a fost scrisă cu câteva zile mai înainte.

Conform procedurilor, la 16 ianuarie 1943, Guvernământul Transnistriei, Direcția Administrației a trimis cazul spre rezolvare la Inspectoratul de Jandarmi Transnistria, care a ordonat o investigație³³. Aceasta a durat însă foarte mult, în

³¹ Achim, *Documente*, vol. II, doc. 261, p. 45-46.

³² *Ibidem*, doc. 284, p. 83.

³³ United States Holocaust Memorial Museum Archives (în continuare: USHMMA), RG-31.004M, reel 6; Odesskij Oblastnyj Archiv (în continuare: OA), fond 2242, opis 1, delo 1912, f. 88.

orice caz mai mult decât în alte cazuri similare. Inspectoratul de Jandarmi Transnistria a trimis Guvernământului Transnistriei rezultatul investigației abia la 17 martie 1943³⁴, iar Direcțiunea Administrației și Personalului, Subdirecția Administrației din cadrul Guvernământului a comunicat rezultatul către Compania 37 Poliție din cadrul Diviziei I Munte după alte aproape două săptămâni, la 29 martie 1943³⁵. Redăm din acest document: „Vă rugăm să binevoiți a pune în vedere soldatului Iancu Gheorghe ctg. 1938 din acea companie, ca rezultat la petițiunea înregistrată la Nr. 2323 din 8 Ian. 1943, că nu i se poate satisface cererea, întrucât surorile sale Aneta Iancu și Eva Iancu au încetat din viață în com. Covalevca, jud. Berizovca din cauza tifosului exantematic. Aceasta conf. comunicării făcute de Inspectoratul Jand. Transnistria cu Nr. 2424 67 din 17/III/1943.”

Cum se vede din acest document, surorile Iancu din Sebeș au murit în Transnistria din cauza tifosului exantematic. Moartea lor a survenit, mai mult ca sigur, în ianuarie-februarie 1943, când o devastatoare epidemie de tifos a lovit taberele de țigani din comuna Covalevca, raionul Landau, din județul Berezovca. În zilele de 12-19 decembrie 1942, când o comisie numită de Inspectoratul General al Jandarmeriei și condusă de colonelul Sandu Moldoveanu a făcut o investigație în legătură cu situația romilor deportați în zona Covalevca, Avdotevca, Varușino³⁶ – în total 5.100 de oameni –, epidemia încă nu izbucnise. Raportul întocmit în ziua de 21 decembrie 1942 menționează însă că s-au semnalat două cazuri de tifos la populația locală din satul Varușino și că exista pericolul de izbucnire a epidemiei în rândul romilor, aflați în condiții fizice și sanitare mizerabile. Se spune aici, între altele, că până în acel moment (deci în intervalul septembrie-decembrie 1942) au murit de foame cca 200 de persoane și că în zilele în care s-a făcut investigația zilnic mureau 5-10 persoane³⁷. La Covalevca tifosul a izbucnit la sfârșitul lui decembrie 1942, iar vârful epidemiei a fost atins la sfârșitul lunii ianuarie 1943³⁸.

Situația romilor din această zonă a fost dificilă nu numai din cauza epidemiei de tifos, ci și a foamei și frigului, care au făcut numeroase victime. Un raport al Postului de Jandarmi Covalevca către Legiunea de Jandarmi Berezovca în legătură cu situația romilor de pe raza postului, din 17 martie 1943, deci după ce trecuse epidemia de tifos, arată cât de dificilă era viața acestor oameni. Se spune, între altele, că atunci când s-a făcut plasarea mai multor romi din Covalevca în comunele din jur, la colhozuri, pentru lucru, nu li s-a pregătit niciun fel de cazare și de aceea sute de deportați au murit din cauza frigului. În plus, populația locală îi șicanează și brutalizează, și îi scoate din casele unde fuseseră cazați, aruncându-i în frig³⁹.

³⁴ USHMMA, RG-31.004M, reel 6; OA, fond 2242, opis 1, delo 1912, f. 85.

³⁵ USHMMA, RG-31.004M, reel 6; OA, fond 2242, opis 1, delo 1912, f. 84.

³⁶ În acel moment zona ținea de județul Oceacov. La sfârșitul lunii decembrie 1942, ea a trecut la județul Berezovca.

³⁷ Achim, *Documente*, vol. II, doc. 270, p. 59-64.

³⁸ Atunci s-a procedat la izolarea coloniei de țigani de la Covalevca; *ibidem*, doc. 301, p. 101-102.

³⁹ *Ibidem*, doc. 342, p. 147-148.

În lunile în care s-a petrecut această tragedie, Primăria comunei Covalevca nu a ținut o evidență a deceselor în rândul romilor⁴⁰, astfel că nu se știe data la care au murit surorile soldatului Gheorghe Iancu.

Cum se poate observa în cazul investigației făcute de autoritățile din Transnistria, care a urmat petiției soldatului Gheorghe Iancu, răspunsul la petiție a venit abia după trei luni, deși era vorba de o situație care a implicat doar autoritățile din Transnistria, fără medierea instituțiilor centrale din București. Putem bănuși că la începutul lunii ianuarie 1943 cele două femei erau încă în viață și că în acel moment s-ar fi putut face repatrierea lor. Lentoarea cu care au acționat autoritățile a făcut însă ca ele să nu poată fi salvate. Epidemia de tifos le-a secerat și pe ele, alături de câteva mii de deportați.

Ordinul dat de Mihai Antonescu, la 26 noiembrie 1942, de repatriere a Evei Iancu Stoica, s-a dovedit și el fără rezultat, poate tot din cauza lentorii cu care au acționat autoritățile. Ordinul, chiar dacă a fost dat de vicepreședintele Consiliului de Miniștri, a urmat și el, cel mai probabil, calea birocrăției românești a timpului. Ordinul a ajuns la Ministerul de Interne, de aici la Inspectoratul General al Jandarmeriei, mai departe la Inspectoratul de Jandarmi Transnistria și de aici la Legiunea de Jandarmi Berezovca. Legiunea va fi făcut apel la Postul de Jandarmi Covalevca, poate și la organele administrației civile. Așadar, aceeași cale consumatoare de timp. Chiar grăbită, procedura va fi luat și ea o lună și ceva, poate două luni. Când investigația a ajuns la nivelul comunei Covalevca, prin ianuarie 1943, persoana în cauză (Eva Iancu Stoica) va fi fost deja decedată, din cauza tifosului. În ambele cazuri – și în cazul ordinului dat de Mihai Antonescu și în cazul investigației declanșate de petiția soldatului Gheorghe Iancu – viteza de reacție a autorităților, la diferite niveluri, a fost foarte lentă și credem că a fost și ea responsabilă de sfârșitul tragic al celor două femei originare din Sebeș-Alba.

Cazul de care ne-am ocupat în acest articol este o poveste tragică, așa cum au fost foarte multe în acel timp. Pentru că e vorba aici de oameni simpli din rândul etniei romilor, credem că povestea Evei Iancu Stoica poate contribui la cunoașterea mai bună a fenomenului deportării romilor în Transnistria. Faptul că regina-mamă a intervenit pentru un rom deportat nu a fost un gest excepțional, pentru că în elita politică și culturală românească a timpului au existat și alte intervenții de acest fel și chiar gesturi de solidarizare cu victimele regimului Antonescu.

Viorel ACHIM. Cercetător științific gr. I la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București. Între domeniile de cercetare se numără istoria romilor în România și sud-estul Europei; politica de populație în România în anii 1940-1944; Holocaustul. A scris extensiv despre deportarea romilor în Transnistria. A publicat *Țigani în istoria României* (tradusă și în engleză) și *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*.

⁴⁰ Acest lucru este precizat într-un document din 20 iulie 1943, de la Pretura raionului Landau, document care se referă la moartea în comuna Covalevca a altor doi romi originari din Sebeș: *ibidem*, doc. 427, p. 255.